

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ

**Радченко А.Ю.,
здобувач**

Національна академія правових наук України

Стаття присвячена дослідженню актуальної як з теоретичної, так і практичної точки зору проблеми удосконалення конституційного регулювання в Україні свободи віросповідання. Автор детально аналізує кожне з положень ст. 35 Основного закону України з позиції його відповідності міжнародно-правовим актам, ратифікованим Україною, а також її чинному законодавству. Зроблено висновок про невідповідність чинної редакції вказаної статті міжнародно-правовій практиці регулювання свободи віросповідання. У підсумку автором формулюється нова можлива редакція викладення ст. 35 Конституції України, що регулює свободу світогляду і віросповідання.

Ключові слова: свобода віросповідання, конституційне законодавство, релігійні об'єднання.

Радченко А.Ю. / КОНСТИТУЦИОННОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО УКРАИНЫ О СВОБОДЕ ВЕРОИСПОВЕДАНИЯ: ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ / Национальная академия правовых наук Украины,

Статья посвящена исследованию актуальной как с теоретической, так и практической точки зрения проблеме усовершенствования конституционного регулирования в Украине свободы вероисповедания. Автор детально анализирует каждое из положений ст. 35 Основного закона Украины с позиции его соответствия международно-правовым актам, ратифицированным Украиной, а также ее действующему законодательству. В статье констатируется вывод о несоответствии действующей редакции указанной статьи международно-правовой практике правового регулирования свободы вероисповедания. В итоге автором формулируется новая возможная редакция изложения ст. 35 Конституции Украины, регулиющей свободу мировоззрения и вероисповедания.

Ключевые слова: свобода вероисповедания, конституционное законодательство, религиозное объединение.

Radchenko A.U. / CONSTITUTIONAL LAW OF UKRAINE ON FREEDOM OF RELIGION: MAIN TRENDS / Academy of Law Sciences of Ukraine

Providing principle of freedom of conscience, modern constitutions do not determine legal context of this principle, that complicates the concretization of the legal status of the religious associations as this principle is the base of their functioning. Therefore determining of the constitutional provision of the right for freedom of conscience and association is theoretically and practically a prominent line of research of the theory of state and law.

The article is devoted to date with both the theoretical and practical point of view the problem of improving the constitutional regulation in Ukraine, freedom of religion. The author analyzes in detail each of the provisions of Art. 35 of the Basic Law of Ukraine from the perspective of its compliance with international legal acts ratified by Ukraine, as well as its existing legislation. The article stated concludes that an existing version of the said article of the international legal practice of legal regulation of religious freedom. As a result, the authors formulate a possible new revision of the Art. 35 of the Constitution, which regulates the freedom of ideology and religion.

Key words: religious freedom, constitutional law, religious association.

Україна належить до числа країн, де розвиток релігійного життя відбувався зазвичай у нерозривній єдності з формуванням державності й права. Як і Давній Рим, а згодом і Візантійська імперія [10, с. 14-18], давньоруська держава відчувала нагальну потребу в ідеології, що завдяки успішній реалізації світоглядної функції, була б здатна об'єднати все суспільство заради розбудови власної держави й формування права. Сприйняття нашими пращурами християнської віри, легалізація церкви як її носія і одного з найважливіших інститутів тогочасного суспільства і держави, що привніс у суспільне життя відповідні релігійно-правові норми, сприяло заповненню існуючого на той час правового вакууму. З того часу і до утвердження радянської влади релігійні об'єднання відігравали важливу і в цілому позитивну роль у державно-правовому розвитку українського суспільства.

Релігійні об'єднання, виступаючи інституційною формою виразу релігії, створюються і функціонують передусім заради задоволення релігійних потреб людей, що визначають їх соціальне призначення. Такі об'єднання покликані займатися благодійницькою, виховною, освітньою, соціально-захисною та іншими видами діяльності, що обумовлює їх конструктивний вплив на розвиток держави і громадянського суспільства. У вітчизняній юридичній літературі радянського періоду основна увага приділялась політичним та ідеологічним проблемам свободи совісті та віросповідання, тоді як правові аспекти цієї проблеми, а також питання визначення правового статусу релігійних об'єднань залишалися зазвичай поза увагою правників, що пояснює ту невизначеність, яка простежується під час тлумачення відповідних конституційних і міжнародно-правових понять.

Якщо на пострадянському просторі проблема правового регулювання діяльності релігійних об'єднань розроблялася достатньо ґрунтовно у монографічних дослідженнях Куніцина І. О., Лупарєва Г. П., Підопригори Р. А., Щахова М. О та ін., то в Україні спеціальні дослідження не проводилися. Окремі аспекти цієї проблеми піднімаються в працях Бель В. В., Вовка Д. О., Кальниша Ю. Г., Компанійця І. М., Панкевича О. З., Петрика В. М., Рабіновича П. М., Рабіновича С. П., Сергієнко Г. Л., Сорокун В. М., Сьоміна С. В., Фисуна Ю. Ю., Фучеджи В. Д., Яковюка І. В., Ярмол Л. В. та ін.

Метою статті є проведення аналізу сучасного стану і тенденцій розвитку вітчизняного законодавства, що регулює порядок створення й діяльності релігійних об'єднань.

Будь-яка теоретична концепція чи модель повинна бути придатною для практичного використання. Саме тому теоретичні дослідження є неповними без звернення до прикладних аспектів порушених питань. У праві це означає, зокрема, можливість трансформації теоретичних висновків у юридичну практику і, передусім, у законодавство як основне джерело вітчизняного права. Тому варто звернути увагу на методологічні засади розвитку вітчизняного законодавства про релігійні об'єднання. Ці засади обумовлені низкою чинників. По-перше, моделлю державно-церковних відносин, закладеною у Конституції України, а саме державно-церковною автономією сепаративного типу, за якою держава гарантує релігійну нейтральність і автономію релігійних об'єднань та здебільшого утримується від різних форм співпраці з церквами, розглядаючи таку співпрацю як загрозу світськості (хоча останнім часом коопераційні тенденції посилюються).

І, по-друге, особливостями сучасного етапу розвитку українського суспільства. Передусім йдеться про такі особливості як транзитивний характер українського суспільства і військовий конфлікт з сепаратистськими парамілітарними структурами за підтримки Російської Федерації, що триває на Сході України. Варто окремо підкреслити, що політичний бік останнього питання ми залишаємо за межами нашого аналізу, концентруючись саме на юридичному аспекті проблеми.

Питання вдосконалення конституційного тексту є доволі непростим з огляду на складність внесення змін до Конституції. Однак, Конституція є юридичною «Біблією» хіба що умовно, її текст не є даниною традиції, що має вічно залишатися незмінною. Навпаки, необхідно і доцільно обговорювати питання змін тих чи інших конституційних норм, якщо вони не в повній мірі відповідають суспільним потребам, є застарілими чи незрозумілими.

Конституційна модель державно-церковних відносин відображена, передусім, у ст. 35 Основного закону, що гарантує свободу віросповідання. Ми вважаємо за доцільне привернути увагу до частин 2-4 цієї статті, згідно з якими здійснення загаданого права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Які ми тут бачимо проблеми? Передусім, варто звернути увагу на підстави обмеження права на свободу віросповідання, закріплені у ч. 2 ст. 35 Конституції України [5, с. 186-187]. Це питання важливе і для діяльності релігійних об'єднань, що є формою колективного сповідання релігії з відповідним поширенням на неї цих обмежень. Вказані у ч. 2 ст. 35 Конституції України підстави не у повній мірі корелюють з аналогічними підставами, закріпленими у ч. 2 ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де обмеження права на свободу релігії допускається в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Можливо, автори Конституції України вважали, що громадський порядок охоплює і громадську безпеку. Однак, необхідно зазначити, що українське законодавство розмежовує ці поняття, на що вказує аналіз ст. 1 Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» [8]. Аналогічно громадська безпека і громадський порядок розмежовуються і у міжнародно-правових документах. Таке розмежування містять, зокрема, Сіракузькі принципи тлумачення обмежень і відступлень від положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [9], на які часто посиляються українські суди у справах, де балансується релігійна свобода [3].

Відповідно, якщо йдеться про обмеження свободи віросповідання в інтересах світськості – це обмеження в інтересах публічного порядку. Натомість, якщо йдеться про обмеження в інтересах захищеності важливих інтересів суспільства (наприклад, заборона релігійних маніфестацій, які містять очевидну загрозу життю і здоров'ю інших осіб), то таке обмеження відбувається в інтересах громадської безпеки. Таким чином, громадська безпека становить самостійну важливу підставу для легітимного обмеження свободи віросповідання. З урахуванням викладеного, вважаємо, що було б доцільним додати громадську безпеку як

окрему підставу для обмеження права на свободу віросповідання у тексті ч. 2 ст. 35 Конституції України.

Одночасно з цим варто наголосити, що пропозиції закріпити національну безпеку як окремий легітимний критерій обмеження свободи віросповідання навряд чи є коректними. Такий підхід можна зрозуміти на тлі тих подій, що розгорнулися в Автономній Республіці Крим і тривають зараз на Донбасі. Йдеться про випадки підтримки і пропагування сепаратизму, в які втягнуті релігійні об'єднання. Однак, національна безпека сама по собі не є підставою для обмеження свободи віросповідання згідно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, а тому спроби України застосовувати такі обмеження можуть наражатися на критику в європейських структурах і на відповідні заяви до Європейського суду з прав людини. Слід також нагадати, що у науковій літературі взагалі ставиться під сумнів право держави обмежити релігійну свободу в інтересах національної безпеки.

Вдосконалення потребує також ч. 3 ст. 35 Конституції України. Вираз «церкви і релігійні організації» варто замінити на «релігійні об'єднання». По-перше, вказаний вираз містить логічну суперечність, адже церква може розглядатися як різновид релігійної організації. По-друге, поняття «церква» є конфесійно забарвленим, адже стало асоціюється саме з християнством. Отже використання цього слова підважує релігійну нейтральність Української держави. І, по-третє, вираз «релігійні організації» так само є не зовсім адекватним, адже окрім релігійних організацій існують також неформалізовані релігійні об'єднання. Формально кажучи, великі церкви також не є релігійними організаціями, а становлять ієрархічну централізовану структуру, яка охоплює низку релігійних організацій.

Таким чином, ч. 3 ст. 35 Конституції України доцільно було б викласти у такій редакції: «Релігійні об'єднання в Україні відокремлені від держави і школи. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова». Таке формулювання є релігійно нейтральним і дозволяє уникнути зазначених вище проблем і двозначностей.

Частина 4 ст. 35 Конституції України також сформульована не достатньо вдало. Ми критично сприймаємо перше речення цієї частини стосовно того, що «ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань». По-перше, це речення є настільки абстрактним, що *de facto* позбавлено змісту. Власне вже наступне положення статті є винятком з цього правила. Однак варто враховувати, що таких винятків може бути достатньо багато. Серед подібних винятків, які обговорюються у доктрині, право лікаря відмовитись від проведення певної медичної процедури, право фотографуватися у релігійному головному уборі, особливий характер трудових відносин у релігійних організаціях, можливість використання заборонених речей у релігійних церемоніях (відома справа про пейоль у США) тощо [2]. Наявність саме такого конституційного положення робить усі подібні та будь-які інші винятки із закладеного у Конституції співвідношення релігійних обов'язків і правових приписів неможливими. По-друге, на нашу думку, така постановка питання щодо співвідношення норм права і релігії є неприйнятною з теоретичної точки зору. Верховенство права не є панування права над всіма іншими соціальними регуляторами [1, с. 185]. Має йтися про те, що право – основний регулятор у світському суспільстві, однак законодавство є чутливим щодо релігійних потреб громадян і в окремих випадках може робити винятки із загальних юридичних правил (таким самим винятком власне є і право на альтернативну службу для осіб, релігійні погляди яких не узгоджуються з виконанням військового обов'язку).

Аналіз ч. 4 ст. 35 Конституції України дозволяє стверджувати про існування ще однієї проблеми. Йдеться про те, що вказана конституційна норма гарантує право на

альтернативну службу лише з релігійних мотивів. Цьому кореспондує положення ст. 2 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу». Вказаний підхід є помилковим з таких підстав. По-перше, європейський (а так само і світовий стандарт) у цій сфері полягає у тому, що релігія не має привілейованого становища серед інших переконань і світоглядів [6, с. 83], а, отже, має захищатися на рівні з ними. Це впливає зі ст. 35 Конституції України, яка гарантує свободу світогляду і віросповідання, а не лише релігійні права, а так само і зі ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [7] і ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4]. У низці документів ООН (Резолюції Комісії і Комітету ООН з прав людини № 1987/46, № 1995/83) вказується на необхідність гарантування права на відмову від військової служби на основі усіх щирих переконань. По-друге, рівнозначний характер різних світоглядів вимагає, щоб альтернативна служба не була правом лише релігійних громадян, а поширювалася на усіх громадян, чий щирі та глибокі етичні переконання не узгоджуються з виконанням військового обов'язку. Передусім ми маємо на увазі осіб, які мають пацифістські переконання, не пов'язані з релігією. Тому варто використовувати сприйнятій законодавством і доктриною багатьох країн термін «conscience objection» – відмова з мотивів совісті.

З огляду на викладене, ч. 4 ст. 35 Конституції України було б доречно сформулювати без згадування про неможливість бути увільненим від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами

релігійних переконань, а речення про право на альтернативну службу переформулювати. Вказану норму можна викласти наступним чином: «У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить вимогам совісті громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою». Підкреслимо, що вказані зміни конституційного тексту і похідні від цього зміни до законодавства і правозастосовної практики є корисними і для гарантування свободи віросповідання і прав релігійних об'єднань.

Проведений аналіз практики конституційного регулювання питань, пов'язаних з реалізацією свободи віросповідання, дозволяє зробити висновок про доцільність викладення ст. 35 Конституції України у такій редакції:

«Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Релігійні об'єднання в Україні відокремлені від держави і школи. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить вимогам совісті громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою».

ЛІТЕРАТУРА

1. Вовк Д. О. Право і релігія : загальнотеоретичні проблеми співвідношення / Д. О. Вовк. – Х. : Право, 2009. – 224 с.
2. Вовк Д. О. Релігійна свобода і верховенство права : проблеми юридичної рівності / Д. О. Вовк // Антропология права : філософський і юридичний виміри : статті учасників X круглого столу 6–8 грудня 2014 року. – Львів : Галицька друкарня, 2015. – С. 257–281.
3. Вовк Д. О. Як українські суди баланують релігійну свободу : аналіз у контексті світськості / Д. О. Вовк // Право і громадянське суспільство. – 2014. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lcslaw.knu.ua/index.php/item/178-yak-ukrayinski-sudy-balansuyut-relihiynu-svobodu-analiz-v-konteksti-svitkost-i-vovk-d-o>
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
5. Конституція України : науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. ; редкол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Х. : Право ; К. : Концерн «Вид. Дім «Ін Юре»», 2003. – 808 с.
6. Літл Д. Вивчення «релігійних прав людини» : методологічні засади / Д. Літл // Релігійна свобода і права людини : Правничі аспекти. – У 2 т. – Т. 2. – Львів : Свічадо, 2001. – С. 77–116.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043
8. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів : Закон України від 08 липня 2011 року № 3673-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 59. – Ст. 2348.
9. Сіракузькі принципи тлумачення обмежень і відступлень від положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1985 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14624>
10. Яковюк І. В. Правові основи європейської інтеграції : загальнотеоретичний аналіз / І. В. Яковюк. – Х. : Право, 2013. – 760 с.